

УДК 373.3.011.3-051.041(045)

ПРИНЦИПИ САМООСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Нікулочкіна О. В.

Стаття висвітлює сучасні підходи до самоосвітньої діяльності педагогів. Подано дефініції понять "самоосвіта", "самоосвітня діяльність", виокремлено позитивні та негативні сторони самоосвітньої діяльності вчителів. Обґрунтовано й охарактеризовано принципи самоосвітньої діяльності вчителів початкової школи.

Ключові слова: педагогіка, андрагогіка, самоосвіта, самоосвітня діяльність, принципи самоосвітньої діяльності вчителя початкових класів.

Статья освещает исследования современных подходов к самообразовательной деятельности педагогов. Представлены дефиниции понятий "самообразование", "самообразовательная деятельность", выделены положительные и отрицательные стороны самообразовательной деятельности учителей. Кратко обоснованы и охарактеризованы принципы самообразовательной деятельности учителей начальной школы.

Ключевые слова: педагогика, андрагогика, самообразование, самообразовательная деятельность, принципы самообразовательной деятельности учителей начальной школы.

The article is devoted to the modern approaches of teacher self-education. The definitions of the concepts of "self", "self-educational activity" are given, the positive and negative aspects of the teacher self-education are pointed out. Principles of the primary school teacher self-education are briefly described and characterized. It is emphasized that scientific and theoretical ideas about the phenomenon of "self-educational activity of the teacher" conceptually are not coordinated. Especially noticeable is the absence of the scientific papers on primary school teacher self-education in the postgraduate pedagogical process.

Key words: pedagogy, andragogy, self-education, self-educative activity, principles of primary school teacher self-educative activity.

Постановка проблеми. Реформування освіти в Україні набуло нині глобального характеру. Оновлені цілі освіти віддзеркалились у нових напрямках розвитку педагогічної науки. Одним із них є самоосвітня діяльність особистості, яка в період переходу від енергетичної епохи до інформаційної набуває особливої значущості та стає основною у всіх сферах життя й діяльності суспільства на Землі. За таких умов характеристика принципів, визначення сутності понять "самоосвіта", "самоосвітня діяльність" та дослідження сучасних підходів до самоосвітньої діяльності педагогів має, на нашу думку, інноваційний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує зростання уваги науковців до проблеми освіти й самоосвіти дорослих, що підкреслює її актуальність. Концептуальні основи андрагогіки розроблено українськими й зарубіжними науковцями: Б. Г. Ананьєвим, М. Т. Громковою, Д. Б. Лук'яною, Ю. М. Кулюткіним, Н. Г. Ничкало, О. І. Огієнко, В. М. Приходьком, В. Я. Ястребовою та ін.

Проблеми змісту й методів навчання дорослих розглянуто в працях С. П. Архипової, Н. О. Вербицької, С. Г. Вершловського, С. І. Гончаренка, І. М. Дичківської, В. І. Загвязинського, І. А. Зязюна, М. Ю. Кадемії, А. С. Нісімчука, В. Г. Онушкіна, Т. І. Сущенко та ін.

Над вирішенням проблеми освіти й самоосвіти дорослих працювали Х. Д. Алчевська, О. В. Ігнатівич, М. О. Корф, С. Ф. Русова, Я. Ф. Чепіга, С. Т. Шацький, Т. Anderson, L. M. Blaschke, F. Garnett, S. Hase, C. Kenyon та ін.

Проте аналіз праць зазначених авторів підтверджує, що науково-теоретичні уявлення щодо феномену "самоосвіта вчителя" концептуально не скоординовані. Особливо помітною є незначна кількість наукових розвідок щодо самоосвітньої діяльності вчителя початкових класів у післядипломному педагогічному процесі.

Мета статті – з'ясувати сутність понять "самоосвіта", "самоосвітня діяльність", обґрунтувати й охарактеризувати принципи самоосвітньої діяльності вчителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Проблема самоосвітньої діяльності вчителів не є новою. Орієнтування педагогів на самоосвіту спостерігаємо в радянській і пострадянській школі, що засвідчують популярні в ті часи плани роботи з цього напрямку. Зазвичай така робота здійснювалась формально, на рівні планів і звітів, не була визначальною, не було описано норми й системи оцінювання.

У психолого-педагогічних працях поняття "самоосвіта" й "самоосвітня діяльність" зустрічаються достатньо часто, зокрема спостерігаємо спроби провідних учених світу різних галузей проаналізувати їх сутність, визначити структуру, функції, зміст тощо. З'ясуємо значення цих термінів.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови "самоосвіта" трактується як "здобуття знань самостійним навчанням поза навчальним закладом, переважно без допомоги вчителя" [2, с. 1290].

Схоже тлумачення подано і в психологічній енциклопедії, де самоосвіту визначено як процес неформальної індивідуальної навчальної діяльності, результатом якої є освіта, що людина одержує без допомоги вчителя або навчального закладу. Автори стверджують, що фахівці дотепер не дійшли єдиної думки про те, чи слід включати самоосвіту в категорію навчальної діяльності, оскільки за наявності змістової діяльності це допустимо, а головний спосіб самоосвіти – читання – не всі визнають видом спілкування. Займаючись самоосвітою, людині потрібно бачити життєвий зміст в учінні; свідомо ставлячи собі цілі, вона має бути здатною до самостійного мислення, самоорганізації та самоконтролю. Через це, на думку авторів, самоосвіта є неможливою для дітей, але вже в підлітковому віці вона часто набуває систематичного характеру і стає дуже результативною. Отже, людина сама організовує самоосвіту, задовольняючи потреби в пізнанні й особистісному зростанні, тому самоосвіта є невід'ємною частиною саморозвитку [1, с. 407].

У філософських і педагогічних словниках трактування означеного феномену відсутнє, а в психологічному самоосвіту визначено як освіту, яку здобувають самостійно, без допомоги того, хто навчається, а самоосвітню діяльність – як самостійно організовану суб'єктом діяльність учіння, що задовольняє його потреби в пізнанні й особистісному зростанні, є необхідним складником процесу саморозвитку. Такий вид діяльності, на думку авторів, вимагає від суб'єкта бачення життєвого змісту в навчанні, свідомої постановки цілей, здатності до самостійного мислення, самоорганізації та самоконтролю [7, с. 162]. Як зазначає М. Т. Громкова, самоосвітня діяльність характеризується відсутністю викладача в традиційній формі та передбачає високий рівень самосвідомості того, хто навчається [4, с. 162]. А С. І. Змейов наголошує, що самоосвітня діяльність є основним видом навчальної діяльності дорослих. Під самостійною діяльністю він розуміє не проведення самостійної роботи як виду навчальної діяльності, а самостійне здійснення тим, хто навчається, організації процесу свого навчання [5, с. 111].

Самостійну діяльність учителя розглядаємо в контексті принципів і положень педагогічного проектування та системності, а саме: будь-яка система є частиною системи вищого рівня; система складається із взаємопов'язаних компонентів, які також взаємопов'язані між собою і з системою в цілому; будь-яка система взаємодіє із середовищем (наприклад, освітній простір закладів післядипломної педагогічної освіти й локальне професійне середовище). Зазначимо, що в такому виді навчальної діяльності є свої позитивні й негативні сторони (табл. 1).

Таблиця 1

Позитивні та негативні сторони самоосвітньої діяльності педагогів

Позитивні сторони	Негативні сторони
Продуктивна витрата сил	Відсутність керівництва
Вирішення проблем індивідуального підходу	Відсутність зворотного зв'язку
Мотивація та свідомість навчання	Несистематичність
Самостійність мислення	Низький рівень комунікації
Самоорганізація	Суб'єктивність
Самоконтроль	Велика імовірність помилок

Науковцями визнається, що базисом самоосвітньої діяльності педагогів є основні андрагогічні принципи як "науково обґрунтовані керівні норми навчально-виховної діяльності, спрямованої на задоволення суспільних та індивідуальних освітніх потреб дорослої людини щодо її професійного, загальнокультурного та наукового рівня й всебічного гармонійного розвитку особистості" [8, с. 14–15]; основні ідеї, які пронизують собою всі рівні й компоненти освіти та підтверджують їх системну цілісність [3 с. 104]. Виокремлення системи дидактичних принципів самоосвітньої діяльності вчителів початкових класів, на нашу думку, сприятиме розвитку в них діяльнісних здібностей, зокрема й здатності до саморозвитку.

У процесі обґрунтування принципів самоосвітньої діяльності вчителів спиралися на дослідження С. van Houten (європейська програма "New Adult Learning Movement (NALM)" – "Рух за оновлення освіти дорослих"), якому належать ґрунтовні розробки з організації навчання й оптимізації навчального процесу дорослих. Автор визначає провідні принципи післядипломної освіти, а саме: активне використання досвіду учасника освітнього процесу, пряма взаємодія тих, хто навчається, з освітнім середовищем, демократичний вибір програми підвищення кваліфікації [9, с. 98].

Сутність самоосвітньої діяльності педагога школи I ступеня визначається, з одного боку, специфікою професійної діяльності вчителя початкових класів (об'єкт, суб'єкти, цілі, завдання, умови, засоби, результати тощо); з іншого – його особистісними якостями. Важливим є також розуміння ним і здатність реалізовувати на практиці принципи андрагогіки; уміння розвивати в самонавчанні активність, спрямовану на зміни й саморозвиток творчої активності.

Ураховуючи цю специфіку, виокремлюємо такі принципи самоосвітньої діяльності вчителів початкової школи:

– *принцип системності навчання* (послідовний, виважений, науковий підхід до змісту самостійної навчальної та навчально-пізнавальної діяльності педагогів, єдність внутрішніх зв'язків і взаємодії з освітнім середовищем, цілісність як системне утворення);

– *принцип опори на особистий досвід* (життєвий, зокрема побутовий, соціальний, професійний досвід педагога початкової ланки освіти є джерелом формування й розвитку самоосвітньої діяльності);

– *принцип діяльності* (за Л. Г. Петерсон [6, с. 35]) – той, хто навчається самостійно, одержує знання не в готовому вигляді, а здобуває їх сам, усвідомлюючи форми своєї навчально-пізнавальної діяльності, розуміє та сприймає систему її норм і правил, бере активну участь у її вдосконаленні, що сприяє активному успішному формуванню його загальнокультурних і діяльнісних здібностей, загальнонавчальних умінь.

– *принцип індивідуалізації навчання* (переорієнтація навчального процесу на особистість учителя, вибір оптимальної освітньої програми педагога відповідно до його освітніх запитів, адаптування індивідуальної програми й умов навчання до можливостей особистості; підвищення внутрішньої та зовнішньої мотивації, особистісної зацікавленості, значущості, формування ціннісного ставлення до процесу навчання. Відповідно до цього принципу суб'єкти освітнього процесу самостійно створюють індивідуальну програму навчання, орієнтовану на конкретні освітні потреби й цілі з урахуванням рівня підготовки, психофізіологічних і когнітивних особливостей того, хто навчається);

– *принцип елективності навчання* (надання педагогам початкової ланки освіти повної свободи у виборі цілей, завдань, змісту, форм, методів, джерел, засобів, термінів, часу, форм самоосвіти, місця навчання, самооцінювання результатів навчальної діяльності тощо);

– *принцип варіативності самоосвітньої діяльності* (формування в педагогів здатності до систематичного аналізу варіантів і прийняття оптимальних рішень у ситуаціях вибору);

– *принцип усвідомлення необхідності самоосвітньої діяльності* (усвідомлення суб'єктами самоосвітньої діяльності всіх компонентів процесу самонавчання та своїх дій з його організацій).

Поділяємо думку О. І. Вишневського, який зазначає, що сьогодні українська педагогіка здійснює пошук принципів навчання, які відповідали б умовам сьогодення та стратегічним цілям нашого народу. Він вважає, що сьогодні ще недостатньо даних для того, щоб запропонувати повноцінну систему нових однозначних принципів, тому

що суперечливою є сама дійсність і процеси, які ми переживаємо. Проте науковець пропонує вже зараз осмислювати нові дидактичні принципи, як-от: особисто зорієнтованої едукції (глибинна й конкретно визначена індивідуалізація та втілення її на основі різних форм диференціації); забезпечення гармонії духовного, психічного, соціального і фізичного становлення людини (гармонійне самоформування особистості у всіх її вимірах); проблемності (заданості) побудови процесу едукції (розв'язання складної, але водночас індивідуально доступної навчальної задачі, побудованої в певному інформативному полі, пов'язаної з дотриманням принципу особистісно зорієнтованої едукції) [3, с. 109–110].

Висновки. Узагальнюючи висловлене констатуємо, що сьогодні не вироблено єдиних підходів до формулювання андрагогічних принципів самоосвітньої діяльності особистості взагалі й учителя початкових класів зокрема. Наукові пошуки в цьому напрямі тривають. У нашому розумінні бути суб'єктом самонавчання означає бути господарем власної самоосвітньої діяльності, тобто визначати самоосвітні цілі, розв'язувати завдання, відповідати за результати й активно використовувати їх у педагогічній діяльності. Разом із тим виокремлюємо такі основні принципи самоосвітньої діяльності вчителів початкових класів, як системність навчання, опора на особистий досвід, діяльність, індивідуалізація, елективність навчання, варіативність, усвідомлення необхідності самоосвітньої діяльності.

Література

1. Большая психологическая энциклопедия / авт. коллектив: А. Б. Альмуханова, Е.С. Гладкова и др. – М. : Эксмо, 2007. – 544 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови з дод. і допов. / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.
3. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : посіб. для студ. вищих навч. закладів / О. І. Вишневський. – Дрогобич : Коло, 2003. – 528 с.
4. Громкова М. Т. Андрагогика : теория и практика образования взрослых : учеб. пособие для системы доп. проф. образования / М. Т. Громкова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 495 с.
5. Змеёв С. И. Андрагогика: основы теории, истории и технологии обучения взрослых / С. И. Змеёв. – М. : ПЕР СЭ, 2007. – 272 с.
6. Петерсон Л. Г. Деятельностный метод обучения / Л. Г. Петерсон. – М. : Ювента, 2007. – 448 с.
7. Приходько Ю. О. Психологічний словник-довідник : навч. посіб. / Ю. О. Приходько, В. І. Юрченко. – К. : Каравела, 2012. – 328 с.
8. Пуцов В. І. Особливості навчання дорослої людини / В. І. Пуцов, Л. Я. Набока, М. І. Талапканич. – Ужгород : Інформаційно-видавничий центр ЗІГПО, 2004. – 50 с.
9. Houten C. van. Practicing Destiny. Principles and process in Adult Learning / C. van Houten. – London : Tempe LODGE, 2000. – 180 p.